

Bertrand Russell Tõde ja väärus (1912) (V. Parve autoriseerimata tõlge)

Meie tõetunnetusel on - erinevalt meie asjadetunnetusest - vastand, nimelt eksimus. Kui jutt käib asjadest, siis kas me tunneme neid või me ei tunne neid; ei ole olemas teadvuses seisundit, mida võiks kirjeldada umbes nagu ekslikku asjadetunnetust, igatahes mitte senikaua, kuni me piirdume oma tunnetuses tuttav-olemisega. Kõik, mis on meile tuntud, peab ka nii olema; me teeme oma tuttav-olemisest võibolla valed järeldused, kuid tema ise meid ei eksita. Tuttav-olemisel niisiis tõesuse ja vääruse vastuolu ei ole. Kuid tõdede tunnetamisel tõuseb see vastuolu esile. Me võime midagi väära uskuda niisama hästi kui tõest. Me teame, et leidub palju esemeid, mille kohta omavad erinevad inimesed erinevaid ja vastastikku talumatuid arvamusi: mõned nendest arvamustest peavad niisiis olema väärad. Eksimustes ollakse sageli niisama veendunud kui tõdedes; ja nii kerkib küsimus, kuidas neid tõdedest eristada. Kuidas võiksite etteantud juhtumil teada, et meie arvamus ei ole ekslik? See on ülimalt raske küsimus ning täiesti rahuldavat vastust sellele leida võimalik ei ole. Leidub siiski üks eelküsimus, mis on vähem raske: Mida me mõtleme, kui me räägime tõest ja väärusest? Sellega hakkame nüüd tegelema. Mitte seda me ei küsi selles peatükis, kuidas võime teada, kas mõni arvamus väär või tõene on; pigem küsime, mida on mõeldud küsimusega, kas mõni arvamus on väär või tõene. Loodame, et selge vastus aitab meid ka selgitada välja, millised arvamused on tõesed, ent käesoleval hetkel kavatsime vaid küsida "Mis on tõde?" ja "Mis on väärus?", mitte "Millised arvamused on väärad?" ja "Millised arvamused on tõesed?" Siin on vaja neil hoolega vahet teha, sest iga äravahetamine viib meid vastustele, mis ühelegi meie küsimusele ei sobi.

Katse puhul tõe loomust avastada tuleb tähele panna kolme punkti, kolme nõuet, mida iga tõesusetooria peab täitma.

1. Meie teooria peab ka tõesuse vastandile, väärusele, ligipääsu võimaldama. Paljud filosoofid ei ole seda tingimust piisavalt tähele pannud: nad on konstrueerinud teooriad, mille tagajärjel meie mõtlemine tervikuna peaks olema tõene; ja neil olid seepeale alati suurimad raskused leida selles süsteemis koht ka väärusele. Selles aspektis peab meie arvamisetooria meie tuttavolemiseteooriast erinema, sest viimase puhul ei olnud tarvidust arvesse võtta mingit vastandit.

2. On küllaltki selge, et ei oleks mingeid tõdesid ega väärusi, kui ei oleks arvamusi. Kui me kujutame endale ette paljalt materiaalselt maailma, siis ei ole selles kohta vääruse jaoks. Ta sisaldaks vaid seda, mida me tõsiasjadeks nimetame, ent temas ei oleks mingeid tõdesid ses mõttes, milles tõed on sedasama liiki asjad, mis väärusedki. Tegelikult on tõed ja väärused arvamuste ja väidete omadused, ja seepärast ei saaks puhtalt materiaalne maailm - just sellepärast, et ta ei sisaldaks ei arvamusi ega väiteid - sisaldada ka mitte mingit tõde ega väärust.

3. Äsjaöeldust hoolimata peame jääma siiski selle juurde, et ühe arvamuse tõesus või väärus sõltub alati millestki, mis ise asub väljaspool arvamust ennast. Kui ma usun (I believe= *olen kindel* V. P.), et Charles I suri tapalaval, siis ei ole see mitte sellepärast tõeks, et minu uskumine sisaldaks endas mingit omadust, mille võib avastada, kui asi tõsiselt käsile võetakse ja teda täpselt uuritakse. Minu arvamine on seepärast tõene, et kaks ja poolsada aastat tagasi leidis aset see ajalooline sündmus. Kui ma usun, et Charles I suri oma voodis, siis ma eksin; ükskõik kui elav mu kujutus ka ei oleks või kuipalju hoolt ja muret ma sellesse ei paigutaks, et teda saavutada; ei miski sellesarnane saa takistada, et ta on väär, ja seda ammu möödunud sündmuse tõttu, kuid mitte mingi omaduse tõttu, mida minu uskumine endas kannab. Niisiis on tõde ja väärus küll arvamuste omadused, kuid nad on omadused, mis sõltuvad arvamuste seosest teiste asjadega, mitte aga arvamuste endi omadustest.

Kolmas neist esitatud nõuetest viib meid vaatele - mis on filosoofide hulgas küllap vist levinuim - et tõde seisneb arvamuse ja tõsiasja kokkulangemises. Ei ole siiski üldse mitte lihtne nähtavale tuua teineteiselevastavuse sellist vormi, mille suhtes ei leidu teravaid vastuväiteid. Paljud filosoofid on tulnud osaliselt selliste vastuväidete kaudu ja osaliselt tundest, et (juhul kui tõde seisneb mõtte ja millegi väljaspool mõtet asuva kooskõlas!) mõtlemine ei suuda iial kindlaks teha, millal on tõde saavutatud, selle peale, et leida tõe definitsioon, mis ei ole seotud mitte millegi väljaspool mõtlemist ennast asuvaga. Nendest

katsetest tähtsaim on nn. tõe koherentsusteooria. See tähistab mõtlemise väärtuse tunnusest seda, kui mõtte ennast vastuoluvabalt meie arvamuste tervikusse ära ei mahuta, ja iga tõe olemus seisneb tema järgi selles, et olla täiuslikult lõpliku süsteemi osa, mida Tõe on.

See käsitlus toob endaga kaasa ühe või koguni kaks suuremat raskust. Esiteks ei ole mingit alust oletuseks, et koherentsete arvamuste tervik on ülepea võimalik. Võib juhtuda, et fantaasiaküllane kirjanik avastab maailmal mineviku, mis on kõigea, mida me teame, täiuslikus kooskõlas ja ometi on täiesti midagi muud kui tegelik minevik. Teaduses on see isegi tavaks, et on olemas kaks või kolm hüpoteesi, mis kõik ühte ja sedasama fakti seletavad. Teadlane proovib niisugusel juhul uusi fakte leida, mis kõik hüpoteesid peale ühe välja lülitavad; ent ei ole põhjust, miks tal see alati õnnestuma peaks.

Ka filosoofias ei ole nähtavasti midagi ebatavalist lahti, kui kaks omavahel rivaalitsevat hüpoteesi kõik teada faktid ära seletavad. On näiteks võimalik, et kogu elu on pikk unenägu ning kogu välismaailm ei oma rohkem reaalsust kui unenäokujundid; ent ehkki sellist tuntud faktide kontseptsiooni ei paista olevat võimalik vaidlustada, ei anna see ometigi alust, miks peaksime teda eelistama terve inimhõimuse arvamusele, et tegelikult on olemas ka teisi inimesi ja asju. Tõesuse koherentsusteooria ütleb niisiis üles - kui ei ole kindlaid tõendeid, et leidub üksnes üksainus koherentne süsteem.

Teine vastuväide tuleks formuleerida järgnevalt: See tõe definitsioon seab eelduseks, et "koherentsi" tähendus on tuntud, samal ajal kui tegelikult eeldab koherentsus loogikaseaduste tõesust. Kaks lauset on koherentsed kui nad mõlemad võivad olla ühel ja samal ajal tõesed, ja nad on mittekoherentsed, kui vähemalt üks nendest on väär. Kui me nüüd soovime kindlaks teha, kas kaks lauset võivad üheaegselt tõesed olla, peame tundma selliseid tõdesid nagu vastuolude välistamise lause. Näiteks tuleneb vastuolude välistatavuse seadusest, et mõlemad laused "See puu on pöökpuu" ja "See puu ei ole pöökpuu" on mittekoherentsed. Kui me nüüd aga prooviksime vastuolude välistamise lauset ennast allutada koherentsustele, leiaksime me, et eeldades, et ta on väär, ei ole lausete vahel üleüldse enam mingit inkohereentsust. Loogikaseadused moodustavad niisiis skeleti või raamid, millest seespool me saame lauseid nende koherentsuse suhtes testida, teda ennast aga ei saa enam sellise testi abil "eksamineerida".

Me oleme nende kahe vastuväitega põhjendanud, miks ei saa aktsepteerida koherentsi kui tõesuse tähendust, ehkki koherents ise pakub väga sageli väga tähtsat mõõdupuud, mille abil lausete tõesust järelkontrollida, misjärel alles on meile antud teatav hulk tõe.

Nii tuleme me uuesti tagasi vaate juurde, et ühtelangemine tõsiasjadega ning korrespondents arvamuse ja fakti vahel moodustabki tõe olemuse.

Nüüd peame saama täpsed definitsioonid, mida me peame "faktiks" ja kus nimelt võib leida aset see kooskõla arvamuse ja tõiga vahel, et aramus oleks tõene.

Kolme nõuet meenutades peame välja otsima tõe teooria, mis (1) teeb võimalikuks, et tõel on vastand, nimelt väärus; mis (2) teeb tõe arvamuste omaduse; mis (3) mis seab selle omaduse sõltuvaks eranditult vaid arvamuse seostest välismaailma asjadega.

Hädavajadus väärtust sallida ja ligi lasta teeb võimatuks tõlgendada arvamust kui teadvuse seost ühe üksiku esemega, mida nimetatakse arvamuse esemeks või selleks, mida usutakse. Kui uskumist vaadelduks nõnda, tulduks tulemusele, et tema - nii nagu ka tuttavolemine - ei võimalda mingit tõesuse ja väärtuse vastandust, vaid peab olema alati tõene. Seda võib teha selgemaks näidete varal.

Othello usub ekslikult, et Desdemona armastab Cassio`d.

Pole õige väita, et see usk on seoses esemega "Desdemona armastus Cassio vastu", sest kui oleks olemas selline ese, oleks säärane aramus tõene.

Tegelikult ei ole säärast eset olemas ja seepärast ei saa Othellol olla sellesse mingit suhet; tema usu suhe sellesse esemesse on võimatu.

Võikse öelda, et selle usu puhul käsitletakse tema suhet teise esemesse, nimelt, "et Desdemona Cassio`d armastab", ent kui Cassio ei armasta, siis on selle eseme eksistentsi

peaaegu niisama raske omaks võtta kui eelmisegei "Desdemona armastus Cassio vastu" oma. Seepärast oleks parem vaadata ringi mõne uue teooria järele, mis ei tekita teadvuse ühe ainsa asjaga seostamise vajadust.

Seostest mõeldakse enamasti niimoodi, otsekui leiaksid need aset kahe asja vahel; ometi ei ole see mitte alati nõnda. Mõned seosed leiavad aset kolme asja vahel, mõned nelja jne.

Võtame näiteks käsile seose "vahel".

Kui meie käsutuses on kaks eset, siis on seos "vahel" võimatu, me vajame vähemalt kolme. York asub Londoni ja Edinburgh`i vahel, ent kui London ja Edinburgh oleksid ainsad linnad maailmas, ei leiduks ühtegi muud linna, mis võiks asetseda nende vahel.

Niisamuti kuuluvad armukadeduse juurde kolm inimest; ei ole võimalik esitada ühtegi sellesarnast suhet, millesse on haaratud vähem kui kolm inimest.

Lause nagu "A soovib, et B soodustaks abielu C ja D vahel" sisaldab neljaliikmelise suhte, s.o A,B,C ja D on suhtes ja see suhe saab olla väljendatud ainult ühel kujul, mis võtab arvesse kõik neli. Neid näiteid võiks suvaliselt rohkendada, aga juba öeldu teeb selgeks, et leidub seoseid, mis võivad aset leida ainult rohkem kui kahe liikme vahel.

Kui tehakse tegemist järeldamise või arvamise või uskumisega, peab seos - kui soovitakse vääruusele ruumi teha - olema seoseks enam kui kahe eseme vahel.

Kui Othello usub, et Desdemona Cassio`d armastab, siis ei tohi pidada silmas üksnes esemeid "*Desdemona armastus Cassio vastu*" või "*et Desdemona Cassio`d armastab*", sest sellest järelduks, et peab olema antud objektiivseid väärusi, mis tekivad teadvusest sõltumatult ja see teooria ei võimalda neid loogiliselt tagasi lükata, peaks aga nad võimalikult ära hoidma. On niisiis kergem vääruuse võimalikkust selgitada, kui võtame järelduse omaks kui suhte, milles teadvus ja erinevad esemed, millest teadvus teab, esinevad igaüks omaette, st. Desdemona ja armastamine ja Cassio kõik peavad esinema kui selle suhte liikmed, mis tekib, kui Othello usub, et Desdemona armastab Cassio`d. Siin on niisiis tegemist neljaliikmelise suhtega, sest ka Othello on selle suhte üks liikmeid. Kui räägime neljaliikmelisest suhtest, siis ei mõtle me mitte seda, et Othello omab teatavat suhet Desdemona`sse ja armastamisse ja Cassio`sse. See võiks aset leida teistes suhetes kui antud juhul uskumises; ent uskumine ei ole silmanähtavalt see suhe, mida Othello omab igaühe vastu ülejäänud kolmest suhte liikmest, vaid see, mis tal on kolme ülejäänud liikme vastu koos. Siin on tegemist vaid ühe uskumissuhtega või tõekspidamissuhtega, kuid temas peitub neli eset kokkuvõetult. Tegelik sündmus antud hetkel, millele Othello oma eksituses rajab, seisneb niisiis selles, et "uskumiseks" nimetatud seos võtab üheks kompleksiks kokku neli eset Othello, Desdemona, armastamise ja Cassio. Mida nimetatakse uskumiseks, 69 arvamiseks või järeldamiseks, pole miski muu, kui uskumise või järeldamise seos, mis ühte teadvust paljude teiste asjadega seob. Uskumise või järeldamise akt seisneb selles, et ühes kindlas ajapunktis kindlate esemete vahel leiab aset uskumis- või järeldamisseos. Oleme nüüd niikaugel, suudame lahus hoida, mis eristab tõest järeldust väärust, ja võime sisse viia veel mõned definitsioonid. Iga järeldusakti puhul on olemas teadvus, mis järeldab, ja on olemas esemed, mille kohta järeldab. Nimetame teadvuse järelduse *subjektiks* ja esemed *objektiks*. Kui Othello järeldab, et Desdemona Cassio`d armastab, on Othello subjekt, kuna Desdemona, armastamine ja Cassio on objektid. Subjekt ja objekt koos on *konstituendid*, järelduse koostisosad. On näha, et järeldamisseos omab mõtet = suunda. Kujundlikult väljendudes võime ütelda, et ta asetab oma objektid alati (järje)korda, mida tähistab sõnade (järje)kord lauses. (Flekteerivas keeles iseloomustatakse seda fleksiooni abil, näiteks nominatiivi ja akusatiivi eristamise teel - V. P.) Othello järeldus, et Cassio Desdemona`t armastab, on üks teine järeldus kui et Desdemona Cassio`d armastab, olgugi et mõlemad omavad neidsamu konstituente; sest järeldusseos korrastab konstituendid esimesel juhul teisiti kui teisel. Ja kui Cassio otsustab, et Desdemona Othello`t armastab, on tegemist ikka nendesamade koostisosadega aga jälle uues (järje)korras. Seda mõtteomamise ja suunatudolemise omadust jagab järeldamisseos kõikide teiste seostega. Seoste "mõttes" peitub "kordade" ja "järjekordade" läte ning suur hulk matemaatilisi mõisteid; kuid siin ei tarvitse me selle aspektiga vaeva näha. Oleme ütelnud, et "järeldamiseks", "arvamiseks" või "uskumiseks" nimetatud seos ühendab subjekte ja objekte tervikuks. Ses mõttes käitub järeldamine nagu iga teine seos. Kohe kui tekib seos kahe või

enama eseme vahel, ühendab ta need tervikuks. Kui Othello armastab Desdemona`t, on kompleksseks tervikuks "*Othello armastus Desdemona vastu*". Seose liikmed ise võivad olla kompleksed või lihtsad, aga tervik, mis moodustub nende ühendusest, peab igal juhul olema kompleksne. Ükskõik kus ka seos teatavaid esemeid ei ühendaks, moodustub nende esemete ühendusest kompleksne ese, ja vastupidi, ükskõik kus ka ei ole antud kompleksne ese, seal esineb ka seos, mis ühendab tema koostisosad omavahel. Kui leiab aset "arvamise" või "uskumise" akt, on tegemist kompleksiga, milles uskumine on ühendav seos ja kus subjekt ja objekt viiakse seose "mõtte" abil teatavasse korda. "Othello usub, et Desdemona armastab Cassio`d" vaadeldes nägime, et üks objektidest peab olema seos - antud juhul "armastamine". Ent seos, mis tuleb esile aktis, ei ole seos, mis loob subjekti ja objekti kompleksse terviku ühtsuse. Seos "armastamine", mis kerkib esile järeldamise aktis, on üks objekte - ta on ehituskivi, mitte mört, mis kive koos hoiab. Mõrdiks on seos "uskumine" (või vastavalt "arvamine" või "järeldamine"). Kui arvamus tõene on, siis esineb veel üks kompleksne üksus, milles seos, mis oli üks järeldamise akti objektidest, seob ülejäänud objektid omavahel. Kui näiteks Othello õigusega usub, et Desdemona Cassio`d armastab, on kompleksse üksusena antud "*Desdemona armastus Cassio vastu*", mis koosneb eranditult järelduse objektidest ja esineb mõrdina seoses, mis ennem oli üks järelduse objekte, mis seob omavahel järelduse ülejäänud objekte. Teisest küljest, kui arvamus on väär, siis ei leidu kompleksset üksust, mis koosneks ainult järelduse objektidest. Kui Othello vääralt usub, et Desdemona armastab Cassio`d, ei leidu kompleksset üksust "*Desdemona armastus Cassio vastu*". Arvamus (või vastavalt järeldus või usk) on niisiis tõene, kui ta on kooskõlas (korrespondeerib) teatava tema juurde kuuluva kompleksiga, ja on väär, kui ta seda ei tee. Võtame selguse poolest omaks, et järelduse objektid on kaks eset ja üks seos, kusjuures objektid on järeldusseose "mõtte" kaudu viidud teatavasse (järje)korda: kui mõlemad esemed ühendatakse selles korrastuses seose kaudu üheks kompleksiks, on järeldus tõene, muul juhul on ta väär. Siin meil on siis nüüd tõesuse ja vääruse definitsioon, mida me otsisimegi: järeldamine, uskumine või arvamine on teatav kompleksne üksus, mille juurde konstituendina kuulub ka teadvus; kui ülejäänud konstituendid korrastuses, mida nad omavad järelduse puhul, moodustavad kompleksse üksuse, on järeldus tõene; kui nad ei moodusta säärast kompleksset üksust, on järeldus väär. Kuigi tõesus ja väärus niisiis on arvamuste või järelduste omadused, on nad teatavas mõttes ka välised omadused; sest arvamuse tõesuse tingimus on midagi sellist, mida mitte mingi uskumine või teadvus involveerida (iseendasse hõlmata) ei saa, vaid mis on antud üksnes selle akti objektide kaudu. Teadvusel, mis midagi usub, on õigus, kui on olemas sellega korrespondeeriv kompleks, mis ei hõlma mitte teadvust ennast, vaid tema esemeid. See korrespondents, see vastavus garanteeribki tõesuse, ja kui ta puudub, järeldub sellest meie arvamuste väärus. Niimoodi selgitame me ühteagegu ära kaks tõika: a) arvamuste või vastavalt järelduste eksistents sõltub teadvusest; b) aga nende tõesus ei sõltu teadvusest.

Võime formuleerida oma teooria veelkord ja niimoodi: kui meil on järeldus, nagu "*Othello usub, et Desdemona armastab Cassio`d*", siis nimetame me *Desdemona ja Cassio objektliikmeteks* ja "*armastamise*" *objektseoseks*. Kui nüüd on antud kompleksne üksus "*Desdemona armastus Cassio vastu*", milles objektliikmed on objektseose kaudu seotud sellesamas korras, mis on neil järelduses, siis nimetatakse seda kompleksset üksust tõiaks (faktiks), mis on järeldusega vastavuses. Järeldus on niisiis tõene, kui leidub vastav tõiik, ja on väär, kui sellist tõiika ei leidu. Sellest nähtub, et teadvus ei loo tõesust või väärust. Ta vaid toob järeldusi ja arvamusi esile; aga kui ta need kord juba esile on toonud, ei saa teadvus neid ei tõeseks ega vääraks muuta, välja arvatud juhul, kui need käivad tulevaste sündmuste kohta, mille esiletulek on järeldava isiku võimuses, näiteks kui otsustatud on veel rongi peale jõuda. Mis arvamuse tõeseks teeb, on tõiiasi, ja sel tõiiasjal ei ole (erandjuhtumid välja arvatud) pistmist isiku teadvusega, kes seda arvamust omab. Seejärel kui me nüüd oleme kindlaks teinud, mida tähendavad "tõesus" ja "väärus", peame kaalutlema, mil viisil ta tun(neta)da laseb, kas see või teine meie poolt esitatav arvamus on tõene või väär.